Henryk Streit
Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa
w Jarosławiu

ZNACZENIE I ROLA ŚWIADKÓW W LEGALIZACJI WCZESNOŚREDNIOWIECZNYCH DOKUMENTÓW NA PRZYKŁADZIE WYBRANYCH DOKUMENTÓW ZAKONU TEMPLARIUSZY

Problematyka funkcji świadków w legalizacji średniowiecznych dokumentów stanowi, w literaturze dyplomatycznej, newralgiczny punkt dyskusji prowadzącej niejednokrotnie do skrajnie rozbieżnych poglądów w tym przedmiocie. Artykułowanej przez szereg badaczy uwierzytelniającej funkcji świadków, przeciwstawia się pogląd w świetle którego lista świadków jest katalogiem rejestracyjnym przedstawicieli określonych grup społecznych[1].

Sprowadzenie listy testatorów jedynie do funkcji katalogu rejestracyjnego nie znajduje szerszego uzasadnienia w przeprowadzonych badaniach dyplomatycznych[2].

Zauważalna w przestrzeni czasowej dynamika procesu związanego z umacnianiem się znaczenia jednych i słabnięciem roli innych środków legalizacji autentyczności dokumentów, pozwala zauważyć powolny zanik w XIII wieku listy testatorów na rzecz pieczęci[3]. Proces umacniania się znaczenia pieczęci z jednoczesnym słabnięciem roli świadków, był zjawiskiem powszechnym. Wzrost roli dokumentu pieczętnego w praktyce kancelaryjnej miał miejsce nie tylko w kancelariach książęcych ale również w kancelariach biskupich oraz kancelariach innych wystawców kościelnych a także miejskich i rycerskich[4].

Powyższa tendencja mając charakter powszechny, w praktyce uwierzytelniania dokumentów zbadana została między innymi: w kancelariach książęcych Wiel-

---

[1] J. M u l a r c z y k, *Dobór i rola świadków w dokumentach śląskich do końca XIII wieku*, Wrocław 1977, s. 86-154; patrz również: K. B o b o w s k i, *W sprawie metod badawczych wczesnośredniowiecznej dyplomatyki śląskiej*, „Sobótka", z. 3, 1980, s. 519-522; S. R u s s o c k i, *Świadkowie czy współdecydenci?*, „Kwartalnik Historyczny", t. LXXXV, z. 3, 1978, s. 671-673.

[2] K. B o b o w s k i, *Umacnianie się prawnej roli pieczęci w XII i XIII wieku (na przykładzie Pomorza Zachodniego)*, „Czasopismo Prawno-Historyczne", t. XXXVIII, 1986, z. 12, s. 30.

[3] *Ibidem*, s. 28-31.

[4] *Ibidem*, s. 29.

kopolski[5], Śląska[6], Mazowsza[7], oraz Pomorza Zachodniego[8]. Słuszność powyższego stwierdzenia, w przedmiocie uwierzytelniającej funkcji listy testatorów, znajduje uzasadnienie w statystyce opracowanej na podstawie badań dyplomatycznych dotyczących sposobu uwierzytelniania dokumentów XIII wiecznych i późniejszych. Autorzy tych badań dowodząc i podkreślając słabnącą rolę świadków w XIII wieku, artykułują w szczególności zauważalny zanik listy testatorów w dokumentach pochodzących z II połowy XIII wieku.

Wzrost roli prawnej dokumentu pieczętnego nie pozwala jednak na kategoryczne odrzucenie listy świadków pełniącej niewątpliwie funkcję uwierzytelniającą treść prawną dokumentu jeszcze w drugiej połowie XIII wieku a nawet i w pierwszej połowie XIV wieku[9]. Potwierdzenie zasadności powyższego stwierdzenia wydaje się znajdować również swoje oparcie we wnioskach płynących z analizy grupy dokumentów zakonu templariuszy w zasięgu prowincji gnieźnieńskiej, których formularz nie znalazł dotychczas bliższego oświetlenia w dyplomatyce średniowiecznej polskiej[10].

Spośród zbadanych 44 dokumentów różnych wystawców dla templariuszy, bądź kierowanych od przedstawicieli tego zakonu dla różnych odbiorców, datowanych na okres od 1232 roku do 1308 roku, aż 31 dokumentów zawiera testację[11].

Najczęściej używane w tych dokumentach zwroty łączące świadków z formułą korroboracyjną to:

- *Quorum nomina sunt hec*[12]
- *Testes sunt*[13]

---

[5] F. S i k o r a, *Dokumenty i kancelaria Przemysława I oraz Bolesława Pobożnego*, Kraków 1969, s. 195-197.

[6] J. M u l a r c z y k, *op. cit.*, s. 93.

[7] S.K. K u c z y ń s k i, *Pieczęcie książąt mazowieckich*, Wrocław 1978, s. 32, 59; patrz również; K. B o b o w s k i, *W sprawie metod badawczych*..., s. 520 i nn.

[8] K. B o b o w s k i, *Umacnianie się roli prawnej pieczęci*…, s. 28-30.

[9] *Ibidem*, s. 30; patrz również: A. G u t, *Formularz dokumentów książąt zachodniopomorskich do połowy XIV wieku*, Szczecin 2002, s. 191-213; K. B o b o w s k i, *Dawne pieczęcie na Pomorzu Zachodnim. Zabytki prawa i kultury z epoki Gryfitów*, Szczecin 1989, s. 38-42; G.v. B u c h w a l d, *Bischofs- und Fürsten--Urkunden des XII und XIII Jahrhunderts, Beiträge zur Urkundenlehre*, Rostock 1882, s. 442; K. M i e s z k o w s k i, *Studia nad dokumentami katedry krakowskiej XIII wieku. Początki kancelarii biskupiej*, Polska Akademia Nauk – Oddział w Krakowie, „Prace Komisji Nauk Historycznych", Nr 34, 1974, s. 70-78.

[10] Dokumenty te zebrane są w edycji: *Urkunden und Regesten zur Geschichte des Templerordens im Bereich des Bistums Cammin und der Kirchenprovinz Gnesen*. Nach Vorlage von Helmut Lüpke – neu bearbeitet von Winfried Irgang, Böhlau Verlog, Köln–Wien 1987. Badaniem nie objęto dokumentów których wystawcami byli papieże.

[11] Dokumenty zawierające testacje posiadają następujące numery: 6, 7, 10, 11, 12, 15, 19, 26, 27, 28, 29, 32, 38, 39, 40, 44, 46, 47, 48, 57, 58, 62, 63, 64, 65, 70, 72, 73, 74, 76, 81.

[12] Dokumenty nr: 6, 15, 19, 26, 28, 29, 32, 47, 48.

[13] Dokumenty nr: 10, 39, 44, 58, 62, 65.

- *Huius rei testes sunt*[14]
- *Sunt hec presentibus*[15]
- *Testes qui huic facto interfuerunt sunt hic*[16]
- *Nomina vero heredum hec sunt*[17]
- *Presentibus domino*[18]
- *Presentibus fratribus nostris*[19]
- *Presentibus nostris fidelibus*[20]
- *Huius rei et facti testes*[21]
- *Presentibus hiis testibus*[22]
- *Presente fratre nostro*[23]
- *Testibus, qui presentes aderant, infrascriptis*[24]

Uwierzytelniająca funkcja testacji osób wyszczególnionych w liście świadków, znajduje odzwierciedlenie w formułach korroboracyjnych poszczególnych dokumentów, w których odnotowana jest także funkcja pieczęci.

Sformułowania odzwierciedlające powyższe środki legalizacji dokumentów przykładowo brzmią:

- *Et ne aliqua proinde in posterum oriri possit calumpnia, subscripcione testium et presentis sigilli munimine roborari*[25]
- *presens scriptum sigilli nostri appositione duximus roborandum subductis et subnotatis testibus*[26]
- *presentis tenorem instrumenti nostro sigillo et capituli nostri decrevimus roborandum subscriptis testibus*[27]
- *ipsam presenti scripto et sigilli mei munimine duxi muniendam, subscriptis nichilominus testibus ydoneis*[28]

[14] Dokumenty nr: 11, 76, 72.
[15] Dokument nr 7.
[16] Dokument nr 73.
[17] Dokument nr 12.
[18] Dokumenty nr: 27, 38, 57.
[19] Dokumenty nr: 70, 81.
[20] Dokument nr 74.
[21] Dokument nr 40.
[22] Dokument nr 64.
[23] Dokument nr 46.
[24] Dokument nr 63.
[25] Dokument nr 44.
[26] Dokument nr 32.
[27] Dokument nr 47.
[28] Dokument nr 19.

– *presentibus eam litteris bonum duximus cum sigilli nostri appendictiis communire, testibus quoque idoneis voluimus roborare*[29].

Komparatystyczne spojrzenie na ewidentną zbieżność formuł występujących w dokumentach jednego i tego samego wystawcy dla templariuszy i różnorodność werbalną formuł składających się na treść dokumentów innych wystawców dla tego zakonu, pozwala wnioskować o proweniencji wystawcy[30].

Generalnie rzecz ujmując umiejscowienie określonego świadka na liście testatorów podyktowane było wolą wystawcy lub odbiorcy dokumentu, bądź wspólną wolą obu tych podmiotów opartą na zachodzącym pomiędzy nimi konsensusie. W przypadku badanych dokumentów zakonu templariuszy zauważyć się daje, w tym zakresie, wiodącą rolę poszczególnych ich wystawców.

Na czele listy świadków tych dokumentów znajdują się wysocy dostojnicy świeccy i duchowni, zaś na końcowych pozycjach duchowni niższego szczebla i personel administracyjno-kancelaryjny. Zasadność stwierdzenia o decydującym wpływie wystawców dokumentów na kształt listy testatorów znajduje potwierdzenie w treści dokumentów wystawionych przez różnych wystawców dla templariuszy w zbliżonym czasie. I tak dla przykładu, analiza dokumentów różnych wystawców dla templariuszy, datowanych na 1244 rok[31], pozwala stwierdzić całkowitą odmienność składów osobowych świadkujących, wyszczególnionych w listach testatorów tych dokumentów. Z identyczną sytuacją mamy do czynienia również w przypadku dokumentów wystawionych przez różnych wystawców w innych przedziałach czasowych[32]. W przypadku zaś dokumentów wystawionych przez tego samego wystawcę zauważa się daleko idącą zbieżność tożsamości testatorów występujących w każdym z kolejnych dokumentów.

I tak przykładowo:

W dwóch dokumentach datowanych na 1232 rok, których wystawcą jest książę wielkopolski – Władysław Odonicz, testatorami są[33].

Dok. nr 6	**Dok. nr 7**
dominus Paulus Poznaniensis episcopus	*domino Paulo episcopo Poznaniensi*
Bogumil castellanus de Bnim	*Alberto castellano de Poznan*
Bronis woido	*Bronis palatinus*

[29] Dokument nr 15.
[30] Patrz np. dokumenty nr: 3, 4, 6, 7, 8, 11, 24, 26, 29, 40, 46, 64.
[31] Dokumenty nr: 26, 27, 28, 29.
[32] Patrz np. dokumenty nr: 62, 63, 64, 65.
[33] Dokumenty nr: 6, 7.

Albertus castellanus de Poznan
Nystamp castellanus de Stargord
Cecirad castellanus de Cybusim
Lutognev venator de Kalis

Bogumil castellanus de Bnim
Nystamp castellanus de Starigrod
Cecirad castellanus de Cybusim
Lutogneuus venator de Calis

W kolejnych dwóch dokumentach datowanych na 1244 rok, których wystawcą jest biskup lubuski Henryk, testatorami są[34]:

Dok. nr 26

prepositus Gerlaus
decanus Wolframmus
scolasticus Nycolaus
frater suus magister Boruta
Ludoldus
Johannes
Conradus et Conradus canonici
Hermannus Templariorum canonicus
Heinricus sacerdos et frater Templi
laici castellanus Lubucensis Pribizlaus
tribunus Zstoignews
comes Ilik

Dok. nr 28

decanus Wolframmus
prepositus Gerlagus
scolasticus Borutha
canonici magister Nycolaus
Ludoldus
Conzo
Johanes
Hermanus
fratres de Templo Johannes Polonus
Johannes Balke
Iansunus
Martinus

O ile powyższe przykłady są przekonujące dla uznania słuszności postawionej tezy, że listy testatorów kształtowane były przez wystawców tych dokumentów, o tyle kolejne dwa dokumenty wystawione w 1234 roku przez księcia pomorskiego Barnima I dla templariuszy[35], wydają się całkowicie „rozwiewać" istniejące w tym przedmiocie wątpliwości.

W dokumencie wystawionym przez księcia Barnima I 28.12.1234 roku w Spandau[36], na mocy którego podarował on ziemię Bańską zakonowi templariuszy, obok imion osób świadkujących i wyszczególnionych w liście testatorów, podane są imiona rycerzy ziemi Bańskiej zrzekających się wspólnie z księciem swoich praw do tej ziemi:

Heredes autem sepedicte Terre et villarum in ea sitarum in nostra presentia constituti, quicquid iuris in ipsa terra et villis addixerant vel attribuerant sibi, bona voluntate penitus relaxarunt. Nomina vero heredum hec sunt: Barnizlaus, Symon, Svitin, Iacobus, Wenezlaus, Gvtizlaus, Symon, Nicolaus, Lenardus, Iargoneus.

[34] Dokumenty nr: 26, 28.
[35] Dokumenty nr: 11, 12.
[36] Dokument nr 12.

W kolejnym z dokumentów[37], wystawionym w 1234 roku w Stargardzie, również przez księcia Barnima I, imiona sześciu spośród ww. panów ziemskich ziemi Bańskiej;

– Barnizlaus
– Svytin
– Iacobus
– Simon
– Wensclaus
– Gustisclaus

widnieją w liście testatorów – jako świadków, na pierwszych sześciu miejscach tejże listy, w kolejności dalece zbliżonej do treści zapisu w dokumencie nr 11. Ponadto występujący w dokumencie nr 12 jako świadek – „Chalo magister in Staregarde" pojawia się w tej roli również w dokumencie nr 11, obok ww. panów ziemskich.

Pomimo że z treści tych dwóch dokumentów nie wynika wprost, aby ww. panowie ziemscy stanowili zespół doradców księcia, to niemniej jednak, na podstawie faktyczno-prawnych przesłanek wnioskować można o bliskości stosunków łączących te osoby z osobą księcia. Podkreślić wypada także, że w przypadku dokumentów wystawionych przez tych samych wystawców dla templariuszy, jednakże w różnych, odległych od siebie okresach[38], mamy do czynienia z różnymi składami osobowymi testatorów, co wydaje się dowodzić tego, że osoby świadkujące dobierane były w zależności od okoliczności oraz treści zdziałanych czynności i nie tworzyły jakby stałych zespołów testatorów określonego wystawcy.

W treści badanych dokumentów występują sformułowania które niewątpliwie wskazują na to, że wyszczególnione w formule testacyjnej osoby były świadkami akcji prawnej. Przykładem takich sformułowań może być zwrot: *Huius rei et facti testes interfuerunt* – zamieszczony w dokumencie nr 40, którego wystawcą był książę wielkopolski Przemysław I, jak również zwrot: *Testes, qui huic facto interfuerunt* – w dokumencie nr 73, wystawionym w styczniu 1295 roku przez króla niemieckiego Adolfa dla templariuszy.

Analiza dokumentów templariuszy pozwala zauważyć pewną tendencję, nie w pełni przestrzeganą, do utrzymywania zasady stałego przydziału miejsca świadkującym w obrębie listy.

Dla przykładu można podać dokumenty księcia Władysława Odonicza, wystawione w 1232 roku, gdzie listę testatorów otwiera każdorazowo: *Paulus Poznaniensis*

[37] Dokument nr 11.
[38] Zob. np. dokumenty nr: 6, 7, 10, 11, 12, 15, 29, 58, 64, 32, 40.

episcopus[39], czy też dokumenty biskupa lubuskiego Henryka[40], w których to na przemian listę testatorów otwierają: *decanus Wollframus* i *prepositus Gerlagus*.

W dokumentach których wystawcami byli templariusze a odbiorcami osoby pozazakonne[41], bądź określone komturie templariuszy[42], świadkami otwierającymi listy testatorów były wyłącznie osoby duchowne. Uwagę zwraca również to, że listy świadków ww. dokumentów wystawionych przez templariuszy różniły się diametralnie co do składów osobowych testatorów. Powyższa okoliczność stanowić może pomocniczą przesłankę przy wnioskowaniu co do osoby wystawcy, jako kształtującego skład świadków.

Poza bezdyskusyjną uwierzytelniającą rolą świadków, jawiącą się w wybranej grupie badanych dokumentów templariuszy, trudno jest bliżej wskazać zakres odpowiedzialności poszczególnych testatorów. Niewątpliwie zaangażowanie każdego z nich w konkretnej sprawie było zróżnicowane. Prawidłowością wydaje się lokowanie na liście testatorów imion poszczególnych świadków w kolejności odpowiadającej stopniu ich zaangażowania w danej sprawie. Wychodząc z takiego punktu założenia uzasadnione jest stwierdzenie, iż świadkowie o największym zakresie odpowiedzialności to osoby lokowane na początku listy.

Wnioskowanie powyższe znajduje swoje uzasadnienie również w świetle badań A. Gut, wskazujących na świadków bardziej i mniej czynnych w danej sprawie[43].

Henryk Streit

THE ROLE AND IMPORTANCE OF THE WITNESSES
OF THE LEGALISATION OF THE EARLY MIDDLE AGES' RECORDS
ON THE BASIS OF THE KNIGHTS TEMPLAR'S DOCUMENTS

S u m m a r y

This article describing the issue of the witnesses and their functions in the process of legalization of medieval documents also aims to show the rightness of the opinions about the authenticating functions of testators created in the diplomatic doctrine.

It also indicates that the very fact of the increase of the lawful role of a stamp on the turn of the 13 th century does not allow to completely reject the list of witnesses as one of the means of authenticating a document coexisting with the stamp.

The analysis of a group of documents of an order of templars dated back to the years between 1232-1308 seems to support the above mentioned conclusions.

Tłum. Henryk Streit

[39] Dokumenty nr: 6, 7.
[40] Dokumenty nr: 26, 28.
[41] Dokumenty nr: 48, 70.
[42] Dokumenty nr: 65, 72, 81.
[43] A. G u t, *op. cit.*, s. 203.